

Intellektuell funktionsnedsättning - riktlinjer för medicinsk utredning

Svensk Neuropediatrik Förening -
arbetsgruppen för intellektuell funktionsnedsättning

Ursprunglig version 2015-02-02
Senaste revidering 2020-06-28

Sammanfattning

Att genomföra en medicinsk utredning innebär att söka orsak till intellektuell funktionsnedsättning. Etiologisk diagnos kan ge information om prognos och återupprepningsrisk, samt möjliggöra prenatal diagnostik och ibland riktad behandling.

Utredning av ett barn med intellektuell funktionsnedsättning innefattar noggrann anamnes och status, tregenerationers släkträd, bedömning av dysmorfa drag och neurologisk undersökning. Resultatet av denna kartläggning kan inge misstanke om etiologi, och därmed styra utredningen. Vid IQ <50 anges att man kan finna säker orsak i ca 80 %, vid IQ 50-70 endast i ca 45 %. Detta har i ett kliniskt perspektiv betydelse för utredningens omfattning.

Vid födelsen kan misstanke om Downs syndrom uppkomma och detta kan bekräftas genetiskt. Under spädbarnsåret eller senare kan en utvecklingsförsening konstateras, intellektuell funktionsnedsättning kan fastställas med begåvningsstest tidigast från ca 3 års ålder. Barn med såväl utvecklingsförsening som intellektuell funktionsnedsättning ska bedömas av barnläkare/barnneurolog. Om etiologisk diagnos fortfarande är oklar efter detta bör analys med gendos-array och Fragilt X-analys genomföras. Båda dessa är DNA-baserade undersökningar. Ytterligare genetisk utredning genomförs därefter utifrån klinisk misstanke. MR hjärna genomförs framför allt vid mikro-/makrocefali, neurologiska fynd (fokala fynd, ataxi, spasticitet) och specifika ögonfynd men kan övervägas hos alla utan klar diagnos. Metabol utredning ska övervägas för alla barn med oklar intellektuell funktionsnedsättning.

Rekommenderad basal utredning innefattar: TSH, T3, T4, blodstatus, ferritin, CK (pojkar i småbarnsåren/förskoleåldern), gendos-array, Fragilt X-analys. Syn och hörsel bör undersökas av ögonläkare respektive audiolog.

Specifika symtom kan föranleda ytterligare riktad provtagning. Vid misstanke om metabol sjukdom bör kontakt tas med exempelvis regionens metabola centra.

Vid oklar diagnos därefter kan klinisk genetiker konsulteras. Familjer där genetisk orsak till barnets intellektuella funktionsnedsättning påvisats bör erbjudas genetisk vägledning.

Innehållsförteckning

Definition	4
Prevalens	6
Måttlig till svår/grav intellektuell funktionsnedsättning	
Lindrig intellektuell funktionsnedsättning	
Samexisterande funktionsnedsättningar	
Etiologi	8
Prenatala faktorer	
Perinatala faktorer	
Postnatala faktorer	
Etiologi i relation till tidsfaktorn	
Medicinsk utredning	11
Anamnes och status	
Genetisk utredning	
Kromosomanalys	
FISH-analys	
Fragilt X-analys	
Övrig molekylärgenetisk diagnostik	
Neuroradiologi	
Metabol utredning	
Övrigt	
Sammanfattning	15
Referenser	16
Författare	19

Definition

I Sverige använder vi International Classification of Diseases, 10th Revision (ICD-10) (1) och kriterier enligt Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, nu DSM-5 (APA 2013) för att definiera intellektuell funktionsnedsättning (2). Den amerikanska terminologin enligt DSM-5 är Intellectual Disability/Intellectual Developmental Disorder. Den svenska termen Intellektuell funktionsnedsättning infördes i svenska versionen av DSM-5. ICD-10 använder termen Psykisk utvecklingsstörning.

För diagnosen Intellektuell funktionsnedsättning krävs att begåvningsstest visar IQ understigande ca 70 (70+/-5), och att det föreligger brister i adaptiva förmågor, det vill säga nedsatt förmåga att utifrån ålder och sociokulturell bakgrund kunna möta de krav på vardagsfärdigheter som ställs i det dagliga livet. Den intellektuella funktionsnedsättningen ska ha visat sig under utvecklingsperioden (developmental period, DSM-5), det vill säga före 18 års ålder.

Intellektuell funktionsnedsättning graderas i grav (IQ 0-20), svår (IQ 21-35), måttlig (IQ 36-50) och lindrig (IQ 51-70). I amerikansk litteratur anges ofta uppdelningen ”severe” (IQ <50) och ”mild” (IQ 50-70). Könsfördelningen visar övervikt för pojkar (ca 1,5:1) vilket delvis kan förklaras av förekomst av vissa x-bundna syndrom, som Fragilt X syndrom.

Länge har termen ”psykomotorisk utvecklingsförsening” använts för en generell utvecklingsförsening (Global developmental delay), hos yngre barn. Detta definieras som en signifikant försening i två eller flera områden inkluderande grov-/finmotorik, tal/språk, kognition, personligt/socialt och ADL-funktion (3-7). Termen gäller barn som är försenade i utvecklingens milstolpar vilket talar för brister i inlärning och adaptiv förmåga.

Utvecklingsförsening kan förutsäga framtida intellektuell funktionsnedsättning men den kan också vara övergående. Det finns uppgifter på förekomst av utvecklingsförsening/utvecklingsavvikelse i storleksordningen 5-7% av förskolebarn (8). Det är att föredra att diagnoser som Specifik motorisk utvecklingsstörning och/eller Specifik språklig utvecklingsstörning, används istället för termen ”psykomotorisk utvecklingsförsening” som antyder att det finns en intellektuell försening fast en sådan inte alltid kunnat bedömas. Den termen har inte heller någon tydlig koppling till vårt diagnosystem ICD-10 (1). Motorisk och/eller språklig utvecklingsstörning används för yngre barn där utvecklingsbedömning av psykolog inte kunnat utföras. Termen intellektuell funktionsnedsättning används för barn där utvecklingsbedömning genomförts med begåvningsstest och adaptivt test och där resultatet talar för detta.

Termen intellektuell funktionsnedsättning används idag för det som i ICD-10 benämns psykisk utvecklingsstörning. I denna sammanställning används endast termen intellektuell funktionsnedsättning.

Intellektuell funktionsnedsättning innebär en bestående funktionsnedsättning. Om ett barn har en påtaglig utvecklingsförsening kan det tidigt stå klart att barnet kommer att visa sig ha en intellektuell funktionsnedsättning. En utredning av psykolog med begåvningsstest och adaptiv bedömning kan bekräfta detta från ca 3 års ålder. Lindrig intellektuell funktionsnedsättning kan inte diagnostiseras säkert förrän barnet är ca 5 år, ibland dock inte förrän barnet kommit i

skolåldern. Det är angeläget att behandlingsbara orsaker till utvecklingsförsening, som till exempel hypotyreos och vissa metabola sjukdomar, uteslutits innan intellektuell funktionsnedsättning fastställs. Det är också viktigt att vid utredningen beakta om ogynnsamma sociala faktorer påverkar barnets fungerande och i så fall initiera specifika åtgärder i samarbete med socialtjänst (9).

Att genomföra en medicinsk utredning innebär att söka etiologisk diagnos som orsak till den intellektuella funktionsnedsättningen. I de flesta rekommendationer anges att även barn med påtaglig utvecklingsförsening ska genomgå samma utredning. Tidpunkt för medicinsk utredning ska alltså inte skjutas fram för att man inte fastställt att barnet har intellektuell funktionsnedsättning. Anledning till utredning är att etiologisk diagnos kan ge information om prognos och återupprepningsrisk, samt möjliggöra prenatal diagnostik (fosterdiagnostik eller preimplantatorisk diagnostik) och ibland riktad behandling (10). Den medicinska utredningen bör genomföras av barnläkare/barnneurolog.

Prevalens

Måttlig och svår/grav intellektuell funktionsnedsättning

Förekomsten av måttlig och svår/grav intellektuell funktionsnedsättning (IQ<50) varierar utifrån studerad population och demografiska förhållanden. Nordiska studier har visat en prevalens på ca 3/1000 barn (11,12). I utvecklingsländer med bristande pre-och perinatal vård, avsaknad av genetisk rådgivning, och i befolkningen en ökad andel av släktskap mellan föräldrar, är prevalensen högre (13).

Trots att medicinska framsteg i form av till exempel screening och vaccinationer medfört att flera tillstånd med svår intellektuell funktionsnedsättning minskat; till exempel phenylketonuri (PKU), medfödd hypotyreos och prenatal rubellainfektion, så har detta inte påverkat den totala prevalensen.

Andra faktorer som ökad överlevnad för barn födda extremt för tidigt (före 28 graviditetsveckor) och för barn med svåra CNS-skador gör att den totala prevalensen av måttlig och svår intellektuell funktionsnedsättning inte gått ned.

I en svensk studie fann man även att prevalensen påverkades av områdets demografi; i ett område med hög andel invånare från länder där ingifte är vanligt var prevalensen av måttlig till svår intellektuell funktionsnedsättning högre än i tidigare svenska studier (14).

Lindrig intellektuell funktionsnedsättning

Förekomst av lindrig intellektuell funktionsnedsättning varierar mellan studier, och är beroende av använd testmetod, definition, den undersökta populationens demografiska karaktäristika - till exempel socioekonomisk status och den studerade gruppens ålder. Statistiskt skulle ca 2 % av befolkningen ha en IQ < 70 (motsvarande ett värde under – 2 SD från medelvärdet 100). Då intellektuell funktionsnedsättning inte enbart definieras med ett IQ-värde, utan också kräver att den adaptiva förmågan är påtagligt nedsatt och ger en funktionsnedsättning, blir andelen som uppfyller de diagnostiska kriterierna för lindrig intellektuell funktionsnedsättning något lägre. I Norden anges vanligen prevalenser mellan 0,4-1,3 % (12, 15-17).

Sambandet mellan socioekonomisk status och prevalens av lindrig intellektuell funktionsnedsättning i en studerad region kan förklaras med den betydande andel av lindrig intellektuell funktionsnedsättning som har en hereditär bakgrund. I områden med låg socioekonomisk status kan fler föräldrar förväntas ha haft svårare att klara teoretisk utbildning och därmed ha svårare på en arbetsmarknad, som idag är alltmer kognitivt krävande.

Samexisterande funktionsnedsättningar

Vid funktionsnedsättningar som cerebral pares, epilepsi, autismspektrumtillstånd, ADHD och intellektuell funktionsnedsättning är det vanligt med andra, samtidigt förekommande funktionsproblem/svårigheter.

Samtidig cerebral pares förekommer hos 6-9 % av barn med lindrig intellektuell funktionsnedsättning och hos ungefär det dubbla antalet, ca 20 %, vid måttlig och svår intellektuell funktionsnedsättning.

Epilepsi har beräknats hos 12-15 % respektive 35 % av barn med lindrig respektive måttlig eller svår intellektuell funktionsnedsättning (11). Barn med svårbehandlad epilepsi har i hög utsträckning svår intellektuell funktionsnedsättning och ytterligare funktionsnedsättningar. I en studie hade 45 % av barnen med svår intellektuell funktionsnedsättning epilepsi med svårbehandlade anfall (18).

Symtom inom autismspektrum eller ett autismspektrumtillstånd har studerats och i en studie hade ungefär 20 % av barnen med intellektuell funktionsnedsättning ett autismspektrumtillstånd, varav ca 10 % hade autism (19). ADHD är också starkt överrepresenterat vid intellektuell funktionsnedsättning och viktigt att uppmärksamma (17, 20).

Syn- och hörselnedsättningar förekommer också i ökad omfattning hos grupper med intellektuell funktionsnedsättning (11).

Olika typer av psykiatriska symtom som oro, depression och ångest är vanligt. I en studie där alla typer av psykiatriska symtom hos skolbarn med lindrig och måttlig till svår intellektuell funktionsnedsättning studerades fann man att 50 % av dem med lindrig intellektuell funktionsnedsättning och mer än 60 % av dem med måttlig och svår intellektuell funktionsnedsättning hade sådana samexisterande psykiatriska symtom (21). Psykiatriska symtom kan med ökande grad av intellektuell funktionsnedsättning ta sig annorlunda uttryck än vad som är välkänt och bör därför alltid övervägas.

Etiologi

Prenatala faktorer

Prenatala orsaksfaktorer är i särklass vanligast, ca 60-80 % av fallen, medan perinatal och postnatal orsak är ovanligare. Det finns en överlappning mellan dessa orsaker; ett foster med en prenatal avvikelser kan vara mer sårbart för perinatal skada. Några olika diagnoser nämns här, inte för att de är vanligast utan som illustration till de olika genetiska mekanismerna. Omfattande information om ovanliga diagnoser finns på Socialstyrelsens hemsida:

<https://www.socialstyrelsen.se/stod-i-arbetet/sallsynta-halsotillstand/>

Genetiska tillstånd kan vara kromosomala där Downs syndrom (trisomi 21) är i särklass vanligast med en incidens av 1/700 (1,3/1000). Ett kromosomalt tillstånd, som kan ge lindrig intellektuell funktionsnedsättning är Klinefelters syndrom med könskromosomuppsättningen XXY.

Det finns en rad tillstånd med deletion eller duplikation av del av kromosom, så kallade mikrodeletions- och mikroduplikationssyndrom. Även mutationer i enskilda gener kan ge syndrom med dysmorfa drag och intellektuell funktionsnedsättning.

Ett monogent tillstånd är till exempel Fragilt X syndrom, detta tillstånd nedärvs X-bundet och är den vanligaste ärftliga orsaken till intellektuell funktionsnedsättning. Ett annat monogent tillstånd är Retts syndrom, som efter Downs syndrom anges vara den näst vanligaste orsaken till svår intellektuell funktionsnedsättning hos flickor. En del monogena tillstånd nedärvs dominant men de flesta ärvs recessivt, som Joubert syndrom (genmutation) och Smith-Lemli-Opitz syndrom (genmutation som ger defekt i kolesterol syntes).

Ärftliga metabola sjukdomar (Inborn errors of metabolism) är andra monogena tillstånd vilka ofta nedärvs recessivt. Diagnos av dessa tillstånd är särskilt viktiga då det kan finnas effektiv behandling och då prenatal diagnostik kan vara möjlig. Exempel är Phenylketonuri (PKU) och kongenital hypotyreos som dock är ovanliga i västvärlden idag på grund av neonatal screening. Hos barn från andra delar av världen kan dessa diagnoser behöva övervägas. Maple syrup urine disease (MSUD), homocystinuri och andra aminosyra- och organiska syrarubbningar är ovanliga men kan behandlas. En del metabola sjukdomar ger förutom intellektuell funktionsnedsättning också grova ansiktsdrag drag, exempelvis mucopolysaccaridoser.

Neurokutana sjukdomar, som Tuberös scleros (TS) och Neurofibromatos typ 1 (NF1), nedärvs dominant och kan ge intellektuell funktionsnedsättning, svår vid TS och lätt vid NF1 (vid NF1 ses ibland bara inlärningssvårigheter men normal begåvning). Vid båda dessa sjukdomar kan orsaken vara en ny mutation, sjukdomen finns då således inte hos föräldrarna.

Avvikelser i hjärnans utveckling, t.ex. kortikala missbildningar, kan ses samtidigt med intellektuell funktionsnedsättning, epilepsi och neurologiska avvikelser. Flera av dessa missbildningar har visat sig vara genetiska till exempel vissa former av lissencephali. De kan också vara förvärvade, till exempel orsakade av prenatal infektion. Bland de genetiska orsakerna till missbildningar finns flera metabola sjukdomar, till exempel peroxisomala sjukdomar och mitokondriella sjukdomar.

Det finns en grupp tillstånd med flera inre missbildningar kopplat till intellektuell funktionsnedsättning som brukar kallas oklart missbildningssyndrom (multiple congenital

anomaly/mental retardation syndrome). Sannolikt orsakas många av dessa tillstånd av genetiska förändringar.

Hos pojkar med tidig utvecklingsförsening kan det vara viktigt att kontrollera CK med tanke på Duchennes muskeldystrofi.

Intrauterin näringsbrist och låg födelsevikt är riskfaktorer för intellektuell funktionsnedsättning, missbruk hos modern under graviditet likaså. Mest känt är Fetalt Alkohol Syndrom, FAS (Fetal Alcohol Spectrum Disorders, FASDs), som är en viktig orsak till lindrig intellektuell funktionsnedsättning (22). Fynd talande för detta är, känt alkoholmissbruk hos mor, dysmorfa drag, mikrocefali, optikusatrofi och hyperaktivitet (ofta ADHD). En annan omgivningsfaktor som ökar risken för intellektuell funktionsnedsättning är påverkan av vissa läkemedel under graviditet, som Fetalt valproat syndrom. Fetalt infektion, som Cytomegalovirus (CMV) och Toxoplasma, ger ofta svår intellektuell funktionsnedsättning och neurologiska avvikelser. Prenatal CMV infektion kan orsaka kortikal missbildning (23).

Perinatale faktorer

Perinatale faktorer står för ca 10 % av orsakerna till intellektuell funktionsnedsättning, framför allt måttlig och svår hypoxisk-ischemisk encephalopati. Ofta finns en kombination av pre- och perinatale faktorer. Kramper i neonatalperioden är stark riskfaktor för senare intellektuell funktionsnedsättning (24), detta troligen för att kramperna i sig indikerar hjärnskada. Den intellektuella funktionsnedsättningen är då sällan isolerad utan är oftast associerad med CP-syndrom och eventuellt senare epilepsi. Också extremt för tidigt födda barn (födda före vecka 26-28) utgör en riskgrupp för utveckling av kognitiv funktionsnedsättning, som kan inkludera intellektuell funktionsnedsättning (25).

Postnatale faktorer

Postnatale faktorer är ovanliga, 1-10 %. Alla typer av hjärnskador kan vara orsak, framför allt meningit, encefalit, encefalopati (ex på immunologisk grund), tumör i CNS (strålbehandling) och trauma. Malnutrition postnalt är ett stort problem i stora delar av världen.

Etiologi i relation till tidsfaktorn

Möjligheten att påvisa en orsak varierar beroende på grad av intellektuell funktionsnedsättning. Vid IQ <50 anges säker orsak till intellektuell funktionsnedsättning i 80 %. Huvuddelen är prenatal och Downs syndrom dominerar helt (26). Peri- och postnatal faktor ses hos 15-20 % vardera. Vid IQ 50-70 anges ofta att endast cirka 45 % har fastställd orsak. Peri- och postnatale faktorer är också här ovanliga. FAS (FASDs) som orsak till lindrig intellektuell funktionsnedsättning förekommer men exakt prevalens är svårbedömd då ett påvisat alkoholmissbruk hos modern krävs för diagnos. Även om genetisk definitiv orsak är mer ovanlig i den lindrigare gruppen förekommer familjär ansamling i många av dessa fall och i en del av dessa familjer kan man finna en genetisk avvikelse. Allt fler mikrodeletions-

och mikroduplikationssyndrom (submikroskopiska deletioner/duplikationer) beskrivs och där har barnen ofta en lindrig intellektuell funktionsnedsättning (27).

Medicinsk utredning

Anamnes och status

Anamnes ska innehålla uppgift om hereditet avseende intellektuell funktionsnedsättning, epilepsi eller annan neurologisk sjukdom och neuropsykiatrisk problematik. Ett släkträd omfattande minst tre generationer bör göras. Uppgift om eventuellt släktskap mellan föräldrar är viktig. Vidare ska finnas uppgift om tidigare graviditeter, tidigare missfall eller postnatal död, missbruk, läkemedel, aktuell graviditet och förlossning. Förekomst av symtom som kramper, hypotoni eller uppfödningssvårigheter under neonatalperioden ska kartläggas. Genomgång av utvecklingens milstolpar framför allt för fin- och grovmotorik, tal/språk och social kompetens ska ingå. Viktigt är att fånga eventuella förluster av tidigare uppnådda förmågor (regression). Bedömning av ADL-funktion ska göras. Samexisterande problem som krampsjukdom, tecken till ADHD eller autismspektrumstörning, beteendeproblem, sömnstörning och uppfödningssvårigheter ska penetreras då dessa är viktiga för fortsatt omhändertagande. Slutligen ska sociala faktorer och tidigare utredning gås igenom.

Status med tillväxt (längd, vikt, huvudomfång), yttre genitalia, leverförstoring, hos pojkar testiklar, ska bedömas. Vidare ska neurologstatus gås igenom (fokala symtom, ataxi, spasticitet). Bedömning av hudförändringar, missbildningar, skelettavvikelse och dysmorfa drag ska göras. Syn/ögon- och hörselbedömning ska göras hos ögonläkare respektive audiolog. Efter en klinisk bedömning tas ställning till laboratorieprover, radiologi och vidare konsultationer (5, 28, 29).

Genetisk utredning

Kromosomanalys

Traditionell kromosomanalys påvisar avvikelser i 5 % hos barn med intellektuell funktionsnedsättning, detta gäller alla grader och båda könen. Observera att även barn med lindrig intellektuell funktionsnedsättning har påfallande hög andel avvikelser. Numeriska avvikelser av könskromosomer ses framför allt vid lindrig intellektuell funktionsnedsättning (ex Klinefelter syndrom, XXY). Numeriska avvikelser av autosomala kromosomer ses framför allt vid svårare intellektuell funktionsnedsättning (trisomi 13, 18 och 21). Strukturella avvikelser ses framför allt vid måttlig-svår intellektuell funktionsnedsättning. Det finns en korrelation mellan antal dysmorfa drag och sannolikhet att finna en kromosomavvikelse. Detta är dock inte obligat varför någon form av kromosomanalys ska ingå i utredningen av alla grader av intellektuell funktionsnedsättning. Internationell konsensus finns för att traditionell kromosomanalys ska ersättas med gendos-array (30, 31).

FISH-analys

Kromosomavvikelse innefattar ofta kromosomens telomer och analys av subtelomera regioner med FISH-teknik (subtelomer-FISH) har visat kromosomavvikelse (deletion eller duplikation) av någon autosomal kromosom i 6 % hos barn med intellektuell funktionsnedsättning, oavsett förekomst av dysmorfa drag. Subtelomer-FISH ersätts nu

alltmer av gendos-array. Vid misstanke om specifik diagnos (ex 22q11-deletion) kan riktad FISH-eller MLPA-analys utföras (32).

Gendos-array

Gendos-array kan detektera deletioner och duplikationer i hela genomet med mycket hög upplösning och är överlägset FISH-tekniken när orsak till intellektuell funktionsnedsättning är oklar. Studier visar att man finner kromosomavvikelse hos barn med intellektuell funktionsnedsättning, dysmorfa drag och normal kromosomanalys i ca 10-15 % (29, 30). Det kan handla om subtelomer deletion, obalanserad translokation, mikrodeletion, mikroduplikation eller lågradig trisomi mosaik. Man kan däremot inte påvisa balanserade translokationer eller inversioner, (vilka dock inte brukar ge några symtom), inte heller mutationer i enskilda gener. Vid analys påvisas ibland oklara fynd varför prov från båda föräldrar kan behövas för att avgöra om det rör sig om en ovanlig normalvariant. Gendos-array rekommenderas idag före traditionell kromosomanalys som första genetiska analys i utredningen av oklar intellektuell funktionsnedsättning. Prov tas för DNA-baserad diagnostik (28, 30, 31, 32).

Fragilt X-analys

Fragilt X syndrom anses vara den vanligaste ärftliga orsaken till intellektuell funktionsnedsättning. Vid svår intellektuell funktionsnedsättning (IQ <50) finner man Fragilt X hos ca 4 %, vid lindrig intellektuell funktionsnedsättning hos ca 1 %. I den totala gruppen har man funnit Fragilt X i 1 % hos pojkar och 0,3 % hos flickor. Kliniska fynd som talar för Fragilt X är följande; positiv familjeanamnes avseende intellektuell funktionsnedsättning, utåstående öron och testikelhypertrofi hos pojkar, överrörliga leder och autismspektrumstörning. DNA-analys för Fragilt X bör utföras på alla pojkar med oklar intellektuell funktionsnedsättning då man hos yngre pojkar ofta inte finner några yttre drag. Flickor med Fragilt X har oftast mildare symtom utan typisk klinisk bild varför man bör vara frikostig med testning av flickor, framför allt vid positiv familjeanamnes. Prov tas för DNA-baserad diagnostik.

Övrig molekylärgenetisk diagnostik

DNA-analys används ofta för att bekräfta en klinisk diagnos (på samma sätt som den kliniska diagnosen Downs syndrom bekräftas med kromosomanalys) i de fall där den genetiska orsaken är känd. Exempel på detta är Retts syndrom, orsakat av mutation av MECP2-genen. Hos en viss andel av dem som har en specifik klinisk diagnos kan dock diagnosen inte bekräftas genetiskt. DNA-analys används också för att klarlägga den genetiska mekanismen vid vissa diagnoser och för att öka säkerheten vid genetisk rådgivning. Ett exempel är Angelmans syndrom som kan orsakas av flera genetiska mekanismer; interstitiell deletion av den kritiska regionen på kromosom 15q, uniparental disomi, imprintingmutation eller mutation i genen UBE3A. Mekanismen har betydelse för genetisk rådgivning. DNA-analys är också viktig för patienter med atypisk bild av känt kliniskt syndrom. Ett exempel är Retts syndrom där det tycks finnas mildare fall som inte uppfyller kliniska diagnostiska kriterier men där DNA-analys kan bekräfta diagnosen.

Neuroradiologi

Magnetisk resonanstomografi (MR) av hjärnan är den adekvata undersökningen hos patienter med misstänkt missbildning i CNS associerad med intellektuell funktionsnedsättning. Undersökningen görs oftast i narkos. Andelen avvikelser är högre hos barn med svår intellektuell funktionsnedsättning. Fynd är ofta någon typ av cerebral dysgenesi i form av CNS-missbildningar, migrationsstörning eller en sjukdom i hjärnans vita substans. Om inte specifik frågeställning finns innan, bör inte MR göras före 2 års ålder för att då också kunna bedöma grad av myelinisering. MR hjärna kan inte längre anses obligat vid utredning av oklar intellektuell funktionsnedsättning. MR av hjärnan ska framförallt övervägas när det finns kliniska fynd i form av mikro-/makrocefali, fokal neurologi (spasticitet, ataxi, rörelserubbning) och vid tecken till stagnation/regression i utvecklingen (33).

Metabol utredning

Ärftliga metabola sjukdomar är en ovanlig orsak till isolerad intellektuell funktionsnedsättning men man bör alltid överväga denna sjukdomsgrupp eftersom ärftlighet ger en risk för upprepning i familjen och därför att vissa av sjukdomarna kan behandlas (34). Misstanke om ärftlig metabol sjukdom uppkommer om det finns släktskap mellan föräldrarna eller oförklarad neonatal död i familjen. Spasticitet, ataxi, rörelserubbning, epilepsi eller annan organpåverkan hos barnet stärker misstanken. Grova ansiktsdrag och lever/mjältförstoring kan tala för inlagringssjukdom. Om barnet visar stagnation eller regress i sin utveckling, har haft hypoglykemi, epilepsi, inre organpåverkan eller psykiatriska symtom ökar detta indikationen för utredning avseende metabol sjukdom.

Den neonatala screeningen omfattar en rad medfödda sjukdomar men är på intet sätt heltäckande. Alla barn med försenad utveckling bör lämna prov för tyreodeafunktion (TSH, T3, T4). Neonatal screening med endast TSH fångar inte central hypotyreos.

Hos barn med intellektuell funktionsnedsättning utan uppenbara associerade symtom kan metabol utredning övervägas. Ställningstagande till metabol utredning bör i varje enskilt fall ske utifrån ålder, grad av intellektuell funktionsnedsättning, förlopp och förekomst av associerade symtom. För provtagning hänvisas till speciallitteratur eller kontakt med specialist inom området (35,36).

Vid misstanke om metabol sjukdom bör patienten remitteras till metabol inriktad barnneurolog/endokrinolog/hepatolog eller till ett av de metabola centra som finns i Umeå, Uppsala, Stockholm, Lund respektive Göteborg.

Övrigt

Kontrollera blodstatus inklusive ferritin för att utesluta anemi. Ta CK för att inte förbise tidig debut av Duchennes muskeldystrofi (pojkar i småbarnsåren/förskoleåldern). Analys av blynivå bedöms inte behövas rutinemässigt då vi i Sverige inte har förekomst av bly-innehållande målarfärg. Syn och hörsel undersökning ska genomföras på samtliga som utreds för intellektuell funktionsnedsättning då samtidig syn- eller hörselnedsättning är vanlig (20-50 %) i denna grupp. Detta bör ske hos ögonläkare respektive audiolog. Det kan också vara

viktigt med ögonbottenundersökning i diagnostiskt syfte. Specialistvård kan bidra i diagnostiken. EEG utförs endast vid misstanke om anfall och specifika epileptiska syndrom (37). Undersökning avseende prenatal infektion genomförs vid sådan misstanke.

Sammanfattning

Att genomföra en medicinsk utredning innebär att söka orsak till intellektuell funktionsnedsättning. Etiologisk diagnos kan ge information om prognos och återupprepningsrisk, samt möjliggöra prenatal diagnostik och ibland riktad behandling.

Utredning av ett barn med intellektuell funktionsnedsättning innefattar noggrann anamnes och status, tre generationers släkträd, bedömning av dysmorfa drag och neurologisk undersökning. Resultatet av denna kartläggning kan inge misstanke om etiologi, och därmed styra utredningen. Vid IQ <50 anges att man kan finna säker orsak i ca 80 %, vid IQ 50-70 endast i ca 45 %. Detta har i ett kliniskt perspektiv betydelse för utredningens omfattning.

Vid födelsen kan misstanke om Downs syndrom uppkomma och detta kan bekräftas genetiskt. Under spädbarnsåret eller senare kan en utvecklingsförsening konstateras, intellektuell funktionsnedsättning kan fastställas med begåvningsstest tidigast från ca 3 års ålder. Barn med såväl utvecklingsförsening som intellektuell funktionsnedsättning ska bedömas av barnläkare/barnneurolog. Om etiologisk diagnos fortfarande är oklar efter detta bör analys med gendos-array och Fragilt X-analys genomföras. Båda dessa är DNA-baserade undersökningar. Ytterligare genetisk utredning genomförs därefter utifrån klinisk misstanke. MR hjärna genomförs framför allt vid mikro-/makrocefali, neurologiska fynd (fokala fynd, ataxi, spasticitet) och specifika ögonfynd men kan övervägas hos alla utan klar diagnos. Metabol utredning ska övervägas för alla barn med oklar intellektuell funktionsnedsättning.

Rekommenderad basal utredning innefattar: TSH, T3, T4, blodstatus, ferritin, CK (pojkar i småbarnsåren/förskoleåldern), gendos-array, Fragilt X-analys. Syn och hörsel bör undersökas av ögonläkare respektive audiolog.

Specifika symtom kan föranleda ytterligare riktad provtagning. Vid misstanke om metabol sjukdom bör kontakt tas med exempelvis regionens metabola centra.

Vid oklar diagnos därefter kan klinisk genetiker konsulteras. Familjer där genetisk orsak till barnets intellektuella funktionsnedsättning påvisats bör erbjudas genetisk vägledning.

Referenser

1. World Health Organization (WHO). International Classification of Diseases, 10:th revision (ICD-10), Geneva: World Health Organization.
2. American Psychiatric Association (APA). Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders. 5th rev, DSM-5, Washington DC: American Psychiatric Association.
3. Moeschler JB, Shevell M and the Committee on Genetics. Clinical genetic evaluation of the child with mental retardation or developmental delays. American Academy of Pediatrics. Pediatrics June 2006, 117 (6) 2304-2316.
4. Petersen MC, Kube DA et al. Classification of developmental delays. Seminars in Pediatric Neurology 1998; vol 5, No 1: 2-14.
5. Shevell MI. The evaluation of the child with a global developmental delay. Seminars in Pediatric Neurology 1998; vol 5, No 1: 21-26.
6. Shevell MI, Ashval MD et al. Practice parameter: evaluation of the child with global developmental delay. Neurology 2003; 60: 367-380.
7. McDonald L, Rennie A et al. Investigation of global developmental delay. Arch Dis Child 2006;91:701-705.
8. Gillberg C. The ESSENCE in child psychiatry: Early symptomatic syndromes eliciting neurodevelopmental clinical examinations. Research in Developmental Disabilities 2010; 31(6):1543-1555.
9. Msall ME, Bier JA et al. The vulnerable preschool child: the impact of biomedical and social risks on neurodevelopmental function. Seminars in Pediatric Neurology 1998; vol 5, No 1: 52-613.
10. Karnebeek van CDM, Jansweijer MCE et al. Diagnostic investigations in individuals with mental retardation: a systematic literature review of their usefulness. Eur J Hum Genet 2005; 13 6-25.
11. Hagberg B, Kyllerman M. Epidemiology of mental retardation – a Swedish survey. Brain Dev 1983; 5(5):441-9.
12. Strømme P, Valvatne K. Mental retardation in Norway: prevalence and sub-classification in a cohort of 30037 children born between 1980 and 1985. Acta Paediatr 1998;87(3):291-6.
13. Gustavson KH. Prevalence and aetiology of congenital birth defects, infant mortality and mental retardation in Lahore, Pakistan: a prospective cohort study. Acta Paediatr 2005; 94(6):769-74. Review.
14. Fernell E. Aetiological factors and prevalence of severe mental retardation in children in a Swedish municipality: the possible role of consanguinity. Dev Med Child Neurol 1998; 40(9):608-11.
15. Hagberg B, Hagberg G, Lewerth A, Lindberg U. Mild mental retardation in Swedish school children. I. Prevalence. Acta Paediatr Scand 1981; 70(4):441-4.
16. Fernell E. Mild mental retardation in schoolchildren in a Swedish suburban municipality: prevalence and diagnostic aspects. Acta Paediatr. 1996; 85(5):584-8.
17. Lindblad I, Gillberg C, Fernell E. ADHD and other associated developmental problems in children with mild mental retardation. The use of the "Five-To-Fifteen" questionnaire in a population-based sample. Res Dev Disabil 2011; 32(6):2805-9.

18. Steffenburg U, Hedström A, Lindroth A, Wiklund LM, Hagberg G, Kyllerman M. Intractable epilepsy in a population-based series of mentally retarded children. *Epilepsia* 1998; 39(7):767-75.
19. Nordin V, Gillberg C. Autism spectrum disorders in children with physical or mental disability or both. I: Clinical and epidemiological aspects. *Dev Med Child Neurol* 1996; 38(4):297-313.
20. Simonoff E, Pickles A, Wood N, Gringras P, Chadwick O. ADHD symptoms in children with mild intellectual disability. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry* 2007; 46(5):591-600.
21. Gillberg C, Persson E, Grufman M, Themner U. Psychiatric disorders in mildly and severely mentally retarded urban children and adolescents: epidemiological aspects *Br J Psychiatry* 1986; 149:68-74.
22. Landgren M, Svensson L, Strömmland K, Andersson Grönlund M. Prenatal alcohol exposure and neurodevelopmental disorders in children adopted from eastern Europe. *Pediatrics*. 2010;125(5):e1178-85.
23. Engman ML, Lewensohn-Fuchs I, Mosskin M, Malm G. Congenital cytomegalovirus infection: the impact of cerebral cortical malformations. *Acta Paediatr*. 2010;99(9):1344-9.
24. Lindström K, Hallberg B, Blennow M, Wolff K, Fernell E, Westgren M. Moderate neonatal encephalopathy: pre- and perinatal risk factors and long-term outcome. *Acta Obstet Gynecol Scand*. 2008;87(5):503-9.
25. Lorenz JM. The outcome of extreme prematurity. *Semin Perinatol*. 2001 Oct;25(5):348-59. Review.
26. Strømme P. Aetiology in severe and mild mental retardation: a population-based study of Norwegian children. *Dev Med Child Neurol* 2000; 42(2):76-86.
27. Coutton C, Dieterich K, Satre V, Vieville G, Amblard F, David M, Cans C, Jouk PS, Devillard F. Array-CGH in children with mild intellectual disability: a population-based study. *Eur J Pediatr*. 2015 Jan; 174(1):75-83.
28. Moeschler JB. Genetic evaluation of intellectual disabilities. *Semin Pediatr Neurol* 2008; 15:2-9.
29. Macmillan C. Genetics and developmental delay. *Seminars in Pediatric Neurology* 1998; vol 5, No 1: 39-44.
30. Liang JS, Shimojima K et al. Application of array-based comparative genome hybridization in children with developmental delay or mental retardation. *Pediatr Neonatal* 2008; 49(6):213-217.
31. Anderlid B-M, Blennow E et al. Gendos-array upptäcker även små kromosomförändringar. *Läkartidningen* 2010; nr 17, volym 107.
32. Paciorkowski AR, Fang M. Chromosomal microarray interpretation: what is a child neurologist to do? *Pediatr Neurol* 2009; 41:391-398.
33. Bradley Schaefer G, Bodensteiner JB. Radiological findings in developmental delay. *Seminars in Pediatric Neurology* 1998; vol 5, No 1: 33-38.
34. Kayser MA. Inherited metabolic diseases in neurodevelopmental and neurobehavioral disorders. *Semin Pediatr Neurol* 2008; Sep 15:127-31.
35. Karnebeek van CDM et al. The metabolic evaluation of the child with an intellectual developmental disorder: Diagnostic algorithm for identification of treatable causes and new digital resource. *Molecular Genetics and Metabolism* 111, 2014; 428-438.

36. Michelson DJ. Evidence report: Genetic and metabolic testing on children with global developmental delay: Report of the Quality Standards Subcommittee of the Child Neurology Society. *Neurology* 2011;77:1629-1635.
37. Shelth RD. Electroencephalogram in developmental delay: specific electroclinical syndromes. *Seminars in Pediatric Neurology* 1998; vol 5, No 1: 45-51.

Författare

SNPF:s arbetsgrupp för intellektuell funktionsnedsättning

Helen Drake, specialistläkare

Elisabeth Fernell, överläkare/professor

Karin Lanneskog, överläkare

Barbro Westerberg, överläkare/medicine doktor

Ulrika Wester Oxelgren, överläkare/medicine doktor

Rådgivande experter

Britt-Marie Anderlid, överläkare/docent (genetisk utredning)

Niklas Darin, överläkare/docent (metabol utredning)

Eva Kimber, överläkare, medicine doktor (metabol utredning)

Kontaktpersoner

Elisabeth Fernell och Ulrika Wester Oxelgren

2020-06-28